

# שעתוק של אלימות של בן זוג במשפחות החיות בעוני: אחריות אימהית אצל משפחות בקהילת יוצאי אתיופיה בישראל

מיכל היישריק

## מבוא

אלימות כלפי נשים – מצד בני זוגן ומצד אחרים – היא משבר חובק עולם שאינו מכיר בגבולות הלאומיים והחברתיים ומשפיע על אנשים ונשים מכל הגילים, הדתות, העדות והרקע הכלכלי. האו"ם מגדיר אותה כך: 'כל אקט אליס המבוסס על מגדר שתוצאתו או תוצאתו הסבירה היא נזק גופני, מיני או מנטלי או סבל לאישה, כולל איומים באקט כזה, כפייה או מניעה שרירותית של חירות, בין שזו מתרחשת בציבור או בחיים הפרטיים' (החלטת האו"ם 54/34, 1993). אלימות בין בני זוג משמעה התנהגות אלימה של בן זוג או של בן זוג לשעבר, והיא כוללת רצח, תוקפנות פיזית, כפייה מינית והתעללות פסיכולוגית. האלימות נועדה לבסס שליטה, והיא גורמת לאישה נזק פיזי, מיני, פסיכולוגי וכלכלי. ארגון הבריאות העולמי מעריך שאחת מכל שלוש נשים בעולם תחוה אלימות מינית או פיזית במהלך חייה. הנתונים מראים כי בשנים 2016–2020 נרצחו בישראל 122 נשים, כ-40% מהן (48) בידי בני זוגן או בני זוגן לשעבר. בשנת 2020 נרצחו 26 נשים: 15 ערביות ו-11 יהודיות, שמונה מהן עולות חדשות (עלו מ-1989 ואילך). בשנת 2021 (עד 8 בנובמבר) נרצחו 23 נשים: תשע יהודיות, שלוש מהן עולות, 11 ערביות ושלוש נשים מקבוצות אוכלוסייה אחרות. רבע מכלל התלונות של נשים יהודיות על אלימות מצד בן זוגן הוגשו על ידי עולות חדשות – שיעור דומה לשיעור העולות מכלל הנשים היהודיות בישראל (ללא הבחנה בין ארצות המוצא).<sup>1</sup> אף שמדובר בתופעה רווחת, האלימות כלפי נשים עלתה לכותרות רק בשנות השבעים של המאה העשרים, בעקבות פעילות התנועה לשחרור האישה. מאמציה של התנועה להעלות

1 גרי אלמו־קפיטל, היום הבין לאומי למאבק כלפי נשים: ריכוז נתונים על אלימות במשפחה, בדגש על אלימות כלפי נשים, הכנסת: מרכז המחקר והמידע, 2021.

את הנושא לסדר היום נתקלו תחילה בזלזול,<sup>2</sup> ורק בשנת 1993 הכריז האו"ם שזכויותיהן של נשים ושל ילדות כלולות בזכויות האדם האוניברסליות. הוא אימץ את ההכרזה על חיסול האלימות כלפי נשים, ולראשונה סיפק הגדרה רשמית לתופעה. בשנת 1994 מונתה גם אחראית לנושא מטעמו.

אחד מההסברים הנפוצים המשמשים את החוקרים בניסיונם להסביר את שיעורי האלימות הגבוהים כלפי נשים בחברות מהגרים הוא גישת היפוך תפקידים:<sup>3</sup> שינוי לטובה במעמד האישה המהגרת או במצבה הכלכלי מעורר גילויי אלימות נגדה, ההולכים ומחמירים. מנגד, יש הטוענים שהשיפור במעמד האישה ובמצבה הכלכלי עשוי להביא דווקא להפחתת האלימות, שכן תלותה בגבר פוחתת והיא אף יכולה לשים קץ למערכת היחסים האלימה.<sup>4</sup> כשליש מהעולים מאתיופיה הגיעו לישראל בשני גלי עלייה עיקריים: הראשון בשנות השמונים (מבצע משה) והשני ב-1991 (מבצע שלמה). בשנים האחרונות הצטמצמה העלייה מאתיופיה, וב-2020 באו משם לישראל רק 1,080 איש ואישה. בסוף אותה שנה כללה אוכלוסיית יוצאי אתיופיה בישראל 159,500 נפש, כלומר שיעורם באוכלוסייה הכללית עומד על כ-1.5%. 88,500 מהם הם ילידי אתיופיה, ו-71,000 ילידי ישראל שאביהם נולד באתיופיה. שיעור הנשים בקהילה זו הוא כ-50%.<sup>5</sup>

עם השנים מסתמנת מגמת השתלבות הדרגתית של בני הקהילה האתיופית בחברה הישראלית. כך, למשל, מספר הסטודנטים יוצאי אתיופיה במוסדות להשכלה גבוהה הולך ועולה בשנים האחרונות – ב-2020 היה מספרם 3,546, לעומת 2,372 ב-2011 – וניכרת עלייה במספרן של בנות הקהילה בעלות התואר האקדמי.<sup>6</sup> עם זאת, רבים ממי שהשלימו בהצלחה את לימודיהם באוניברסיטאות חווים קשיים בהשתלבות בשוק העבודה. אקדמאים ישראלים יוצאי אתיופיה היו בעלי השכר הנמוך ביותר בקרב האקדמאים בארץ בשנת 2017. מדר הגיוון התעסוקתי ל-2018, שפרסמה נציבות שוויון ההזדמנויות בעבודה ב-2019, מלמד כי שכרן של אקדמאיות יוצאות אתיופיה היה כשליש משכרם של היהודים האקדמאים באותו ענף. יתר על כן, נשים מהגרות – ושחורות עור כפרט – מופלות לרעה בשוק העבודה

2 ג'ודית לואיס-הרמן, טראומה והחלמה, תל אביב 1994.

3 ארנון אדלשטיין, רצח בנות זוג בישראל, אוניברסיטת בן גוריון בנגב 2011, עמ' 204.

4 Lourdes Benería and Martha Roldán, *The Crossroads of Class and Gender: Industrial Homework, Subcontracting and Household Dynamics in Mexico City*, Chicago 1987; Kim Jinseok and Karen Gray, 'Leave or Stay? Battered Women's Decision after Intimate Partner Violence', *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 23, No. 10 (2008), pp. 1465-1482.

5 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (להלן: הלמ"ס), האוכלוסייה ממוצא אתיופי בישראל – לקט נתונים לרגל חג הסיגור, 2021 (להלן: הלמ"ס, האוכלוסייה ממוצא אתיופי); שלום וייל, 'הודי אתיופיה: הטרוגניות של עדה', בתוך: נמרוד גריסרו ואליעזר ויצטום (עורכים), היבטים חברתיים, תרבותיים וקליניים של עולי אתיופיה בישראל, באר שבע 2012, עמ' 17-36.

6 הלמ"ס, האוכלוסייה ממוצא אתיופי.

הישראלי.<sup>7</sup> עם זאת, חשוב לציין שניכרת עלייה חדה בשיעורי התעסוקה של יוצאות אתיופיה בנות 25-64 משנות התשעים של המאה העשרים ועד היום: ב-1995 עמד שיעור המועסקות בקרבן על 20.3% בלבד, וב-2011 הוא עלה לכמעט 69%. בשנת 2016 הוא היה 75.1%, שיעור גבוה מעט מהמספר הממוצע של כלל המועסקות בישראל.<sup>8</sup> גם מדר הגיוון התעסוקתי לשנת 2021, שפרסמה נציבות שוויון ההזדמנויות בעבודה ב-2022, מלמד שבשש השנים שבין 2015 ל-2020 חלה עלייה ניכרת בייצוגם של יוצאי אתיופיה שאינם אקדמאים, גברים ונשים, ושל יוצאות אתיופיה אקדמאיות ברוב ענפי המשק הפרטיים והציבוריים שהעסיקו אותם ב-2015, אך ללא עלייה בשוויוניות השכר. הם כמעט שלא זכו לשיפור בשוויוניות זו בשש השנים האחרונות, ולמעשה שכרן של אקדמאיות יוצאות אתיופיה בשוק העבודה ירד מ-67% משכר קבוצת ההשוואה ב-2015, ל-60% ב-2020. הייצוג של יוצאי אתיופיה (גברים ונשים, אקדמאים ולא-אקדמאים) במגזר הציבורי, ברשויות המקומיות ובממשל המרכזי עלה, אך ציון שוויוניות השכר עלה רק אצל חלקם. שכרם של יוצאי אתיופיה במגזר הציבורי עדיין נמוך מאד מהשכר הממוצע בענף.

אשר לאקדמאיות יוצאות אתיופיה – ייצוגן בענפי יוקרה כמו משפטים, פיננסים, ביטוח ותכנות מחשבים עלה, אך עלייה זו אינה מלווה בעלויות שכר ושכרן עדיין נמוך מאד ביחס לממוצע הכללי בענפים אלה. יתר על כן – יוצאי אתיופיה, בייחוד האקדמאים, עדיין מועסקים במעט ענפים במשק וכמעט שאינם נכנסים לענפי תעסוקה חדשים.<sup>9</sup> לצד התקדמותן של בנות הקהילה האתיופית, עדיין קיימת הבעיה הקשה של התייחסות לאלימות של בני זוג כלפי יוצאות אתיופיה כאל בעיה תרבותית בעיקרה. זה נעשה תוך התעלמות מגורמים רבים אחרים שאינם תרבותיים כלל ועיקר אלא פסיכולוגיים ומוסדיים, כמו עוני, תעסוקה, הגירה ועוד.

## הגישה הרב-תרבותית

רוב התוכניות למניעת אלימות במשפחה בישראל כיום, וההמלצות המובאות בהן, מושתתות על הגישה הרב-תרבותית.<sup>10</sup> עם זאת, וכפי שאראה להלן, השיח הרב-תרבותי בנושא עלול לשמש את בעלי הכוח לנרמול התופעה הקשה הרווחת בקהילות מהגרים.

7 דלית יסעור-בורוכוביץ' וורדה ווסרמן, 'השיח הדיאלקטי של נשים מצליחות עולות אתיופיה עם קהילת המוצא שלהן', *חברה ורווחה*, לז, 2 (2017), עמ' 233-258.

8 ניצה קסיר-קלינר, 'יוצאי אתיופיה: על תעסוקה, השכלה ועוני', מצגת, 2016; ראו נתוני סקר כח האדם של הלמ"ס ל-2016: המשרד לפיתוח הפריפריה, הנגב והגליל, ומשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, דר"ח מסכם – עבודת הצוות לקביעת מדרים ויעדים לתוכניות תעסוקה בהתאם להחלטת ממשלה מספר 2594, נובמבר 2017; נגה דגן בוזגלו, 'את לא נשמעת אתיופית בטלפון': תעסוקת נשים יוצאות אתיופיה בישראל, 2021.

9 משרד הכלכלה והתעשייה, מדר הגיוון, מהדורה שישית, מאי 2022.

10 מאז שהמושג 'רב-תרבותיות' חלחל לשיח הציבורי, לפחות כתפיסה המנסה להתקבע, התחדר במשרדי הממשלה הצורך להפגין רגישות תרבותית ולפתח דרכי התערבות רגישות המותאמות לקהילות העולים.

עד לעשורים האחרונים גובשה המדיניות מתוך ציפייה שקהילות המיעוט וקבוצות המהגרים ייטמעו בתרבות הרוב; כיום, לעומת זאת, נוטים לראות בציפייה זו דיכוי, ומדיניות מערביות רבות מבקשות ליישם מדיניות חדשה שתתחשב יותר בהבדלים התרבותיים שבין המיעוטים לקבוצת הרוב.<sup>11</sup> על רקע זה פותחה הגישה הרב-תרבותית, הגורסת כי לבני תרבויות שאינן תרבות הרוב יש מעמד מוסרי זהה לזה של בני תרבות זו: הם זכאים לכבוד ולדאגה במידה שווה, ואין להפלותם על רקע מוצאם ותרבותם. כלומר, הרב-תרבותיות מגנה חוסר סובלנות כלפי דרכי חיים אחרות מאלה של תרבות הרוב, מוצאת את האנושי במה שנתפס כאחר ומעודדת גיוון ופלורליזם תרבותי.<sup>12</sup> מדיניות ציבורית המיישמת את גישת הרב-תרבותיות מנסה לספק את הצרכים והדרישות של קבוצות אתניות-תרבותיות המעוניינות לשמר את זהותן ולזכות במעמד שווה לזה של אוכלוסיית הרוב.<sup>13</sup> יתר על כן, היא אינה מתמקדת בפרט לבדו אלא במרחב הציבורי כולו, וטוענת שעליו להיות מקום שווה לכל התרבויות, לעיתים באמצעות מתן זכויות מיוחדות לבני קבוצות המיעוט.<sup>14</sup> למרות זאת, מתברר שהגישה הרב-תרבותית אינה מייטיבה בהכרח עם קבוצות מיעוט, ויש חוקרים המצביעים דווקא על תרומתה לגיבוש מדיניות המפקירה קבוצות מוחלשות.<sup>15</sup> לטענת חוקרים אלה, הנחת המוצא הגורסת שהיא תסייע ליצירת תשתית שוויונית אינה בהכרח נכונה, מהסיבות הבאות: ראשית כל, היא מעודדת את קבוצות המיעוט ואת הקהילות

במשרדים השונים נקבעו דרכי התערבות רגישות לתרבות וייחודיות, כבסיס להתוויית מדיניות ולגיבוש תכניות למניעת אלימות. ראו: Rachel Sharaby, *Mediation in Immigration, Germany* 2013; ליאת קירד ולאה קסן, אלימות בין בני זוג בקרב משפחות יוצאות אתיופיה בישראל: הערכת תכנית ניסיונית רב-מערכתית ורגישה מבחינה תרבותית – לשם מניעת אלימות בין בני זוג בקרב משפחות יוצאות אתיופיה בישראל, באר שבע 2006. אפשר לראות איך הדבר מתבטא, למשל, בתוכנית הניסיונית זוגיות במעבר המתקיימת בבאר שבע (שם) ובתוכנית גשרים שהחלה לפעול ב-2005: אורלי אלמגור-לוטן, אלימות נגד נשים בקהילה האתיופית, מוגש לוועדה לקידום מעמד האישה ולוועדת העלייה, הקליטה והתפוצות. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע, 2010.

11 Susan Moller Okin, 'Is Multiculturalism Bad for Women?', in: Susan Moller Okin (ed.), *Is Multiculturalism Bad for Women?*, Princeton 1999, pp. 1-6, 7-26 (להלן: אוקין, האם רב-תרבותיות רעה לנשים?).

12 Tully James, 'The Unfreedom of the Moderns in Comparison to Their Ideals of Constitutional Democracy', *The Modern Law Review*, Vol. 65, No. 2 (2002), pp. 204-228; Joshua Cohen, Matthew Howard, and Martha Nussbaum, *Introduction Feminism, Multiculturalism, and Human Equality* (להלן: כהן, הווארד ונוסבאום, מבוא לפמיניזם).

13 גיא בן-פורת, יוסי יונה ובשיר בשיר, 'מבוא: מדיניות ציבורית וחברות רב-תרבותיות' – סדר יום מחקרי חדש', בתוך: הנ"ל (עורכים), *מדיניות ציבורית ורב תרבותיות*, ירושלים 2016, עמ' 7-38.

14 Will Kymlicka, *Liberalism, Community, and Culture*, Oxford 1991; Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Clarendon 1995

15 חנה כץ וארז צפדיה, 'מבוא: המקף בין הפקרה והשגחה', בתוך: הנ"ל (עורכים), *מדינה מפקירה מדינה משגיחה: מדיניות חברתית בישראל 1985-2008*, תל אביב 2010, עמ' 7-31 (להלן: כץ וצפדיה, מדינה מפקירה ומדינה משגיחה); David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford 2007

המוגדרות כאחרות לרבות במנהגיהן ובתרבותן, ואינה מעודדת את חבריהן לרכוש ערכים וכלים שיאפשרו להם להשתלב בחברה. מכאן, שהיא עלולה לתרום דווקא להיווצרות של קבוצות נחשלות ודורות של שכבות מצוקה.<sup>16</sup> שנית, יש הטוענים כי אין די בהגדרות רשמיות של אוטונומיה (זכויות וחירויות), וכי יש לעסוק בתנאי החופש, כלומר בתנאים החומריים והמוסדיים החיוניים למימוש האוטונומיה התרבותית או השוויון.<sup>17</sup> עמליה סער מדגישה את המרחק הקצר שבין השימוש במושג רב־תרבותיות לשם הגברת הסובלנות כלפי השונה, לבין צמצום זכויותיו והצדקת מדיניות מפלה כלפי פרטים או קבוצות בתוך המיעוט.<sup>18</sup> שלישית, גישת הרב־תרבותיות גורסת שיש לקבל תרבויות שונות גם כשמדובר בקבוצות שאינן ליברליות, כמו למשל קבוצות המדכאות את הנשים החברות בהן, כלומר קבוצות שבעצמן אינן מכבדות את עקרון השוויון.<sup>19</sup> לטענת סוזן מולר־אוקין,<sup>20</sup> כשהפרקטיקות והרעיונות העיקריים של קבוצות המיעוט פוגעים בעקרון השוויון המוסרי בין גבר לאישה, אסור למדינה לתמוך בהם בשם עקרון הרב־תרבותיות, ועליה להיות קשובה למחיר שמשלמות הנשים. כיוון שבתרבויות רבות מעמדן של הנשים נחות מבחינות שונות, שורר לדבריה מתח בין הרב־תרבותיות לגווניה לבין הפמיניזם, והוא מתבטא בדילמה הליברלית,<sup>21</sup> המצביעה על הסתירה שיש לעיתים בין ערכים ליברליים וזכויות אדם לבין רב־תרבותיות.

סער טוענת שרוב ההצדקות להשעיית ערכים ליברליים בשם ההתחשבות בתרבות המיעוט הן תרבותיסטיות, כלומר משתמשות בתרבות באופן מניפולטיבי ורדוקטיבי כדי להשתיק דיון על אפליה או כדי להסתיר עסקאות פוליטיות עם אליטות מקבוצת המיעוט.<sup>22</sup> לכן היא מציעה את גישת הרגישות תרבותית ביקורתית, המדגישה בין היתר שליבת המאבק אינה התרבות, אלא המתח שבין זכותו של המיעוט לארגן את קהילתו באופן אוטונומי לבין זכותם של הפרטים שבתוכו שלא להיות כפופים לאוטונומיה זו. הגישה מאפשרת שימוש לרעה במושג תרבות לשם החרגת המיעוט ממרותם של עקרונות ליברליים של חברת הרוב, ולמשל – בנקיטתה כלפי תרבות פטריארכלית מתגלה מתח בין קבלת דפוסי התנהגות הנוגעים לגברים – שהתרבות מייצגת אותם – לבין הגנה על אורח החיים של הנשים – שהתרבות מתעלמת מהן, משתיקה אותן, ולא אחת אף מאפשרת פגיעה בהן ומצדיקה אותה.

16 שמעון מנברו, 'האומנם הגישה הרב־תרבותית טובה לקהילה האתיופית?', אתר האגודה הישראלית למען יהודי אתיופיה. מעניין שמדובר בכותב יוצא אתיופיה המעלה את השאלה.

17 ז'וזף ברנרד יואב ופלד, 'על אוטונומיה, יכולות ודמוקרטיה: ביקורת הרב־תרבותיות הליברלית', בתוך: מנחם מאוטנר, אברהם שיגא ורונן שמיר (עורכים), רב־תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית, תל אביב 1998, עמ' 107–131.

18 עמליה סער, 'תרבותיות: דילמות של רגישות תרבותית ביחסי רוב־מיעוט', מעשי משפט, יא (2020), עמ' 119–137 (להלן: סער, תרבותיות).

19 כהן, הווארד ונוסבאום, מבוא לפמיניזם.

20 אוקין, האם רב־תרבותיות רעה לנשים?

21 דני רבינוביץ, 'המסע המפותל להצלת נשים חומות', תיאוריה וביקורת, 7 (1995), עמ' 5–19.

22 סער, תרבותיות.

בביקורת הגישה הרב־תרבותית בארץ שזורה נקודת מבט אנליטית הממוקדת בחוזה האזרחי שבין נשות הקהילה האתיופית כאזרחיות לבין מדינת ישראל המחויבת על פי חוק להגנתן ולביטחונן האישי. בבואנו לדון במהגרות הנהנות להלכה מאזרחות מלאה כחוק, ראוי לעמוד על ההיבטים הייחודיים במקרים שבהם המדיניות הציבורית מערערת על החוזה האזרחי המוצהר בשם הרב־תרבותיות. מתוך ההצטלבות של מעמד, מגדר והגירה עולה אפשרות שאי־עמידה של המדינה במחויבותה להגנה על ביטחון האזרחיות היא אזרחות מודרת. עם זאת, הגדרה זו אינה הולמת את מצבן של המהגרות מאתיופיה בישראל, שהן בעלות מעמד אזרחי מלא וזכאות חוקית להתייחסות הממסד. ואכן, המדיניות הציבורית המוצהרת מבטאת את מחויבות המדינה אליהן בהקצאת משאבים ובתוכניות התערבויות, אך לא פעם מדיניות זו משקפת הדרה אזרחית חלקית (Partially Excluded Citizenship). משמעות המושג הזה<sup>23</sup> היא התנאים הייחודיים שיש בישראל, המשלבת בין הכרה עקרונית בזכות להגנה לבין אי־הגנה בחסות הגישה הרב־תרבותית. המושג עשוי למלא את החלל שנוצר בשל היעדר בחינה שיטתית של השלכות יישומה של גישת הרב־תרבותיות על חייהן של המהגרות.

### משמעות החיים בעוני

בספרות מתוארים כמה היבטים של הקשר בין עוני לאלימות כלפי נשים.<sup>24</sup> העוני מתואר בין השאר כבן לווייה של נפגעות אלימות רבות, משום שבני הזוג תולים בהן את האשמה במצוקה הכלכלית ובמחסור וסבורים שכשלו בניהול שגרת המשפחה כראוי. העוני גם מצר את הצעדים העומדים לרשות הנשים בבואן להגן על ילדיהן מהיחסים האלימים. היבט נוסף עולה מדבריה של אן אורלוף,<sup>25</sup> העומדת על סיכוייהן של נשים בעוני לבסס חיים עצמאיים אחרי עזיבתן את הבית. לטענתה, אזרחותן של נשים מותנית באפשרותן לקיים משק בית אוטונומי ולפרנס את ילדיהן ללא תלות בבני משפחה או בבני זוג. טענה זו יצרה מסורת מחקר עשירה בשאלת הזכאות לרווחה של משפחות שבראשן עומדת אישה. במחקרים אלה מזהה ההנחה המארגנת את מוגנות הנשים עם יכולתן לעזוב בני זוג אלימים בלי לגזור עוני על עצמן ועל ילדיהן. יכולתן של נשים לקיום עצמאי הפכה לתבחין עיקרי בקביעת מדיניות הרווחה מנקודת מבט מגדרית, ובחינת הסוגייה מלמדת כי העוני הוא חלק בלתי נפרד מחיי היום יום של הנפגעות. המשמעות היא שאפשרויות היציאה של נשים החיות

23 מיכל היישריק, אלימות כלפי נשים בקהילת יוצאי אתיופיה: תרבות הקהילה, תכניות לפעולה בתחום וביצועי הממסד, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר־אילן 2017, עמ' 54.

24 Deborah M. Weissman, 'In Pursuit of Economic Justice: The Political Economy of Domestic Violence Laws and Policies', *Utah Law Review*, No. 1 (2020), pp. 1-68

25 Ann Orloff, 'Gender in the Welfare State', *Annual Review of Sociology*, Vol. 22, No. 1 (1996), pp. 51-78

בעוני ממעגל האלימות עלולות להיות מוגבלות מאד, ואילו לאחרות הישארות עשויה להיות החלטה הישרדותית מחושבת.<sup>26</sup>

מדלן אדלמן ודונה קוקר<sup>27</sup> רואות באלימות בין בני זוג ביטוי לדיכוי המתאפשר בשל גורמי דיכוי נוספים, ולכן צריך, לדעתן, לנתח אותה דרך עדשה של הצטלבויות – בעיקר של מגדר, גזע ומעמד, ובשנים האחרונות גם של הגירה וקולוניאליזם. העידן הנאו-ליברלי של זמננו מציב עבודה בשכר כבסיס לאזרחות נורמטיבית מוערכת, ואף כתנאי לקבלת זכויות אזרח ולתמיכת רשויות הרווחה. אוריינטציה זו של המדיניות הציבורית מחזקת ערכי משפחה שמרניים, ומעמיקה את תלותן של שורדות אלימות של בני זוג בבני משפחתן.<sup>28</sup> עם זאת – נסיבות חייהן, והתנסויותיהן באלימות של בן זוג בזירה הביתית ובהשפעתה על זירת התעסוקה, עשויות לגרור התנגשויות בין הכוחות התרבותיים בקהילתן לבין הכוחות הממסדיים שבסביבתן.<sup>29</sup> התנגשויות אלה, המתחוללות במרחב המחיה של שורדות אלימות של בני זוג, מערערות את יכולתן לעמוד בציפיות מהן: הן רוצות לתפקד ולהשתתף בחיי הכלל כאזרחיות שוות בזכויותיהן, אך גם מעגלי השייכות המשפחתיים והקהילתיים וגם המדינה ומוסדותיה מקשים עליהן. בנוסף לכך, מחקרים מלמדים על ירידה של ממש במעמדם הכלכלי ובאיכות חייהם של אימהות וילדיהן בעקבות גירושין,<sup>30</sup> והקשיים הכלכליים והתעסוקתיים מלווים אותם שנים ארוכות אחרי הפרידה.<sup>31</sup>

פעולותיהן של האימהות מלמדות שהן רואות קשר ישיר בין השקעה בילדים בהווה לבין הצלחתם של אלה בעתיד.<sup>32</sup> למרות השתרשותו של השיח הנאו-ליברלי, בעשורים

- 
- Isabel Sani Pereir, 'Mothers as Victims of Intimate Partner Violence: The Decision to Leave or Stay and Resilience-Oriented Intervention', in: Adele Jones (ed.), *Leaving a Violent Relationship*, Special Issue Published in Social Sciences, 2021, pp. 27-39 26
- Madelaine Adelman and Donna Coker, 'Introduction: Pedagogies of Domestic Violence', *Violence Against Women*, Vol. 22, No. 12 (2016), pp. 1419-1425 27
- עינת לביא, 'עיצוב אידאל אימהות טובה בקרב אימהות החיות בעוני בעת מיניות חברתית משתנה', *ביטחון סוציאלי*, 103 (2018), עמ' 93-112; Melinda Cooper, *Family Values: Between Neoliberalism and the New Social Conservatism*, MIT 2017 28
- Karni Krigel and Orly Benjamin, 'Between Patriarchal Constraints and Neoliberal Values: Dimensions of Job Quality for Intimate Partner Violence Survivors', *Current Sociology*, Vol. 68, No. 7 (2020), pp. 932-949 29
- ענת הרבסט-דבי ועמית קפלן, 'אוטונומיה שברירית: השלכות של גירושין על שכרן של אימהות בישראל בראי מדיניות הרווחה', *ביטחון סוציאלי*, 103 (2018), עמ' 113-135; Anat Herbst and Amit Kaplan, 'Mothers' Post-Divorce Earnings in the Context of Welfare Policy Change', *International Journal of Social Welfare*, Vol. 25, No. 3 (2016), pp. 222-234 30
- Rachel joy Voth Schrag, 'Economic Abuse and Later Material Hardship: Is Depression a Mediator?', *Affilia: Journal of Women and Social Work*, Vol. 30, No. 3 (2015), pp. 341-351 31
- Einat Lavee and Orly Benjamin, 'Working-Class Mothers' School Involvement: A Class-Specific Maternal Ideal?', *The Sociological Review*, Vol. 63, No. 3 (2015), pp. 608-625 32

האחרונים אידיאל האימהות הטובה מוגדר כאימהות אינטנסיבית, בניסוחה של שרון הייס:<sup>33</sup> האישה נמדדת על פי יכולתה למלא את תפקידיה המסורתיים כאם המטפלת בילדיה, בעיקר באמצעות נוכחותה התמידית לצידם. הקונפליקט בין הצורך להפגין אימהות אינטנסיבית לבין הצורך לעבוד מקשה על אימהות מכל המעמדות,<sup>34</sup> אך אימהות ממעמד הנמוך המתקשות לפרנס את משפחתן חוות אותו ביתר שאת בגלל העוני שהמשפחה נאלצת לשאת. לרוב, השתתפותן של אימהות אלה בשוק העבודה אינה מספקת את כל הדרוש להן מהבחינות החברתית והכלכלית.

מחקרים עדכניים יותר על אימהות מראים כי אימהות המועסקות בשכר אינן חוות בהכרח גששות אשם. קארן כריסטוף,<sup>35</sup> למשל, מתארת את הדרך שבה אימהות מגיבות לגורמות תרבותיות של האם והעובדת האידיאלית כאימהות נרחבת (Extensive Mothering). לפי מודל זה, אם טובה היא זו המקבלת על עצמה אחריות אישית לניהול הטיפול בילדיה, והיא האחראית לכך שהם יזכו לטיפול הולם (מידי מטפלות בבית, בתמיכת המשפחה או במסגרות לגיל הרך). כך היא מצליחה להיענות לדרישה להיות בעבודה (Worker Adult) ובה בעת להגשים בבית אימהות אינטנסיבית.

מודל אחר הוא זה של האימהות המשולבת (Integrated Mothering) שהציע דו.<sup>36</sup> הוא ממחיש את טענתה של פטרישיה היל-קולינס (2002),<sup>37</sup> שאידיאל הגמוני של אימהות אינטנסיבית מעולם לא היה רלוונטי בעולמן של אימהות מקצועיות מיעוט וממעמד הביניים הכלכלי: הן תמיד נאלצו לצאת לעבוד, גם משום שבני זוגן לא השתכרו די הצורך או לא תמכו מספיק בכלכלת המשפחה. כך הן יצרו את אידיאל האימהות המשולבת, המבוסס על האמונה שעל אימהות לעבוד בשכר, להיות עצמאיות כלכלית ולהיעזר בקרובים ובחברי קהילה אחרים בכל הנוגע לטיפול בילדיהן.<sup>38</sup>

בחברה המתרחקת בבזו לעניים, הם מושתקים ושקופים.<sup>39</sup> האימהות מגייסות את כל מקורותיהן להגנה על ילדיהן מפני ההשלכות הפוגעניות של השתייכותם לקבוצה זו ומפני הסטיגמות העלולות לדבוק בהם. הן עובדות יותר כדי לספק לילדיהן את המשאבים

- 
- |                                                                                                                                                                |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Sharon Hays, <i>The Cultural Contradictions of Motherhood</i> , New Haven 1996                                                                                 | 33 |
| Mary Blair-Loy, 'Cultural Constructions of Family Schemas: The Case of Women Executives', <i>Gender and Society</i> , Vol. 15, No. 1 (2001), pp. 687-709       | 34 |
| Karen Christopher, 'Extensive Mothering: Employed Mothers' Constructions of the Good Mother', <i>Gender and Society</i> , Vol. 26, No. 1 (2012), pp. 73-96     | 35 |
| Marie Dawn Dow, 'Integrated Motherhood: Beyond Hegemonic Ideologies of Motherhood', <i>Journal of Marriage and Family</i> , Vol. 78, No. 1 (2016), pp. 180-196 | 36 |
| Patricia Hill Collins, <i>Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment</i> , London 2002                                  | 37 |
| עינת לביא, סלביה פוגל-ביז'אוי ואורלי בנימין, 'בין אימהות פטריארכלית לכינון אימהות פמיניסטית', <i>ביטחון סוציאלי</i> , 103 (2018), עמ' 5-22.                    | 38 |
| Ruth Lister, <i>Poverty</i> , Cambridge 2004                                                                                                                   | 39 |

החומריים הנדרשים להשתתפות מכובדת בעולם החברתי,<sup>40</sup> ולעיתים קרובות חוות החמרה של העוני ושל הקשיים שלהן עצמן.

רות ליסטר<sup>41</sup> הדגישה את חשיבות הזכויות שמעניקה המדינה, ובהן הזכות לרווחה ולהבטחת השתתפות אזרחית ראויה. לדעתה, רמת חיים נמוכה מהמקובל בחברה תביא לריחוק חברתי, ניכור ובדידות. היא התמקדה בנשים, וטענה שעוני ותלות כלכלית קשורים קשר הדוק לזכויות אדם, וכי טיפול לא ראוי באותן נשים יפגע בכבודן של הסובלות מהם. ליסטר הניחה את התשתית להבנת עוצמתו החברתית של מנגנון ההכניה הדכאנית של האחרות.<sup>42</sup> סיכוייהן של נשים המצויות בהצטלבות של מיקומי שוליים לקבל פתרון לעוני שהן חיות בו ולאלימות שהן סובלות ממנה, נמוכים מאד. מחקרים שנערכו ביוזמת מדינות רווחה שונות, וישראל בכללן, העלו כי גם כשהזכויות החברתיות מעוגנות בחוק, יש בעיה חמורה של אי מימושן.<sup>43</sup> למרות ממצאים מפורשים אלה, המדיניות הציבורית ממשיכה לדבוק בטיפול חלקי בנשים נפגעות אלימות מתוך ראיית האלימות כאישית ופרטית. ניתוח המצב מנקודת המבט של מימוש זכויות הראה שהרשויות אינן מתייחסות בחומרה למצבן של הנשים הללו ואינן מגישות אמצעים לחיזוק מוגנותן.<sup>44</sup>

מקובל להסביר את החלטתן של נשים נפגעות אלימות להישאר במערכת יחסים אלימה כמושפעת מגורמים תרבותיים, אך עדיין לא נבחנה לעומק האפשרות שהיא תוצר של דינמיקה רגשית המתייחסת למכלול התהליכים הרגשיים והתודעתיים המשפיעים על ההחלטה לעזוב, ושיש לה משמעות עמוקה בעיקר בהקשר של נפגעות אלימות. הדינמיקה הרגשית המתייחסת להשפעות רגשיות כמו פחד מעוני ואובדן שליטה, וגם לגורמים תרבותיים ולמבנים חברתיים רחבים יותר המשפיעים על הבניית האחרות,<sup>45</sup> כמו גורמים אישיותיים ומדיניות המקשה על הנפגעת לנקוט בצעד של עזיבה.

## המתודולוגיה של המחקר

שאלת המחקר שלי היא כיצד מסבירות נשים בנות הקהילה האתיופית בישראל את החלטתן להמשיך ולקיים את שגרת המשפחה בצל אלימות של בן הזוג. כדי לבחון זאת נערכו בשנת

Allison J. Pugh, *Longing and Belonging: Parents, Children, and Consumer Culture*, Berkeley 40  
2009

Ruth Lister, "'To Count for Nothing': Poverty Beyond the Statistics", *Journal of the British Academy*, Vol. 3 (2015), pp. 139-195 41

Michal Krumer-Nevo and Orly Benjamin, 'Critical Poverty Knowledge: Contesting Othering and Social Distancing', *Current Sociology*, Vol. 58, No. 5 (2010), pp. 693-714 42

אבישי בניש ולירון דוד, 'זכות הגישה למנהל במדינת הרווחה: על (אי) מיצוי זכויות חברתיות וחובת ההנגשה של החקיקה החברתית', *משפט וממשל*, יט (2018), עמ' 1-37. 43

דלית יסעור-בורוכוביץ, אורלי בנימין ואריאן רנן-ברזילי, 'פרספקטיבה מגדרית על מיצוי זכויות: המקרה של אלימות בן זוג', *ביטחון סוציאלי, חוברת מיוחדת בנושא מיצוי זכויות*, ירושלים 2021. 44

מיכל קרמר-נבו, *נשים בעוני: סיפורי חיים – מגדר, כאב, התנגדות*, בני ברק 2006. 45

2017 ראיונות עומק מובנים למחצה עם 18 נשים יוצאות אתיופיה ושורדות אלימות, ממצב משפחתי שונה: נשואות, גרושות, פרודות ואלמנה, בגילים 30-46. כולן סבלו מאלימות פיזית, פסיכולוגית, נפשית וכלכלית, ושלוש מהן חוו גם אלימות מינית. המחקר נעשה בשיטת האתנוגרפיה המוסדית שפותחה על ידי דורותי סמית,<sup>46</sup> הטוענת כי התנסויותיהן של נשים הן מקור הכרחי ללמידה של תהליכים חברתיים ופוליטיים המתרחשים במרחבים מוסדיים. זו גישה פמיניסטית בעיקרה, היות שבאמצעותה נחשפים יחסי השליטה המעצבים התנסויות מקומיות.<sup>47</sup> האתנוגרפיה המוסדית מציעה, אם כן, מתודולוגיה המאפשרת לבחון את טיב התנסויותיהן של הפונות למערכות הרווחה. היא מחברת בין נקודת המבט הסובייקטיבית של שורדות אלימות של בני זוג בקהילת יוצאי אתיופיה, לבין מיפוי המגמות והתהליכים במרחב המוסדי העוסק בנושא, והמענים המוצעים לשורדות אלימות.

הראיונות המובנים למחצה אפשרו חזרה על שאלה או בקשת הבהרות בעת הצורך. גם הנימה שבה נאמרו הדברים ומחוות הגוף שנלוו להם סייעו לתקף את דברי המראיינות. בשיטת מחקר זו מצטמצם מרחב הפרשנות האישית בעת ניתוח החומר,<sup>48</sup> והחוקרות אינן כופות את עולם המושגים שלהן על הנתונים הנאספים אלא משתמשות בעולם המושגים של המראיינות והמראיינים לשם בניית תאוריות המבוססות על חוויותיהם.<sup>49</sup>

כל ריאיון נמשך כשעה וחצי ותומלל במלואו. כמה מהנשים לא שלטו בעברית, ורבות מהן שילבו בתשובותיהן אמהרית ועברית. משום כך נערכו חלק מהראיונות באמהרית, בעזרת מתורגמנית שהיא עובדת סוציאלית מהקהילה ושהנשים הכירו וחשו בטוחות בקרבתה. למחקר קדם תהליך של איסוף כל האישורים הרשמיים הנדרשים, ושל קבלת הסכמה מדעת של המראיינות לאחר שנושא המחקר הוסבר להן. מקום הריאיון נבחר לפי העדפת המראיינת. הראיונות נותחו ניתוח פנומנולוגי תמטי ברוח תאוריה המעוגנת בשדה, באמצעות ניתוח תוכן,<sup>50</sup> ולאחר קריאות חוזרות חולצו מהם תמות בולטות. הניתוח התבסס על השוואה ככלי לאיתור דומיננטיות של משמעויות בשדה,<sup>51</sup> ולהלן תוצג גם פרשנות.

## ממצאים

במהלך הראיונות עלו הנושאים הבאים:

- 
- |                                                                                                                                                                                              |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Dorothy Edith Smith, <i>Institutional Ethnography: A Sociology for People</i> , Oxford 2005                                                                                                  | 46 |
| Marjorie L. DeVault and Liza McCoy, 'Institutional Ethnography: Using Interviews to Investigate Handbook of Interview Ruling Relations, in: Jaber Fandy Gubrium and James A. Holstein (eds.) | 47 |
| <i>Research: Context and Methods</i> , CA 2002, pp. 751-776                                                                                                                                  |    |
| אשר שקרי, מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תיאוריה ויישום, תל אביב 2004.                                                                                                                    | 48 |
| Marjorie L. DeVault, <i>Liberating Method: Feminism and Social Research</i> , Philadelphia 1999                                                                                              | 49 |
| Svend Brinkmann and Kvale Steinar, <i>Interviews: Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing</i> , Vol. 3, Thousand Oaks, CA 2015                                               | 50 |
| Kathy Charmaz, 'The Power and Potential of Grounded Theory', <i>Medical Sociology Online</i> , Vol. 6, No. 3 (2012), pp. 2-15                                                                | 51 |

## א. תחושות אשמה של האימהות כלפי ילדיהן בשל היעדרן מהבית לצורך פרנסת המשפחה

אחת מהתופעות הבולטות שחזרה בדברי המרואיינות היא ההתלכדות בין עוני לתחושת אשמה בשל ההיעדרות מהבית לצורך פרנסה. האימהות מציגות את עצמן כמי שיוצרות שתפקידן להגן על הילדים מהטראומה של הבית האלים, אך נסיבות חייהן, ובייחוד העוני, מרחיקות אותן מהאפשרות לעמוד בציפייה מהן כאימהות. כך אומרת נגה, בת 38, נשואה ואם לחמישה ילדים:

הבת אמרה שהוא [האב] מפחיד אותה, מסתכל עליה מוזר. היה לי קשה. לא הייתי בסדר, לא הייתי בסדר בכלל. הוא היה מרביץ לה ומפחיד אותה. היא אמרה לי: 'לא טוב לי עם אבא, הוא פוגע בי [...] את לא שם בשבילי והוא פוגע בי'. הייתי הולכת כל בוקר בחמש בבוקר וחוזרת בשש, שש וחצי, ולא יודעת מה קורה בבית. אני מקללת את עצמי איזה אימא אני בכלל. גם היא אמרה לי: 'את לא כמו אימא, את כמו שכנה, לא מכירים אותך'. זה הרג אותי! הלכתי להרוויח כסף, כי אין לי כסף לאוכל לילדי, אבל קודם כל צריך לראות מה קורה בבית.

בעלה של נגה חולה והיא המפרנסת היחידה, ולכן נאלצת לשהות שעות רבות מחוץ לבית בעבודה בשכר נמוך. משום כך היא אינה פנויה לטפל בילדיה ולתמוך בהם. בריאיון היא הסבירה שאשמה מציפה אותה נוכח העובדה שלא הבחינה במצוקה של בתה עד לשלב מאוחר מאד.

מצב זה מכאיב מאד לאימהות. הן חייבות לעבוד, לעיתים הרחק מהבית ובשעות המקשות על הטיפול בילדים, כשאין מדיניות ציבורית המחייבת הנגשת מסגרות שהייה לילדים שיהלמו את שעות העבודה הארוכות. נגה ממשיכה ואומרת:

אין לי משפחה. איפה הילדים יהיו אחרי בית ספר? יותר טוב שיסתובבו בחוץ? אמרתי לו [לעובד סוציאלי]: 'אני מקללת את עצמי איזה אישה הייתי [...] זה הכי שיגע אותי, איזה אימא הייתי'. רצה כל הזמן לעבודה ולא יודעת מה קורה בבית. עדיין עכשיו אם אני יושבת לבד בזה אני נזכרת. איזה אישה הייתי, כשאני לבד זה כל הזמן צועק לי בראש – איזה אימא הייתי, איך לא הבנתי.

הדאגה לפרנסה חזרה ועלתה בדברי הנשים, והן דיווחו על ההשפעות השליליות של העבודה ארוכת השעות על הילדים ועליהן עצמן. שעות העבודה, שהן כורח המציאות בשל השכר הנמוך המאפיין את המשרות שבהן הועסקו, היתרגמו בחייהן של חלק מהמשפחות להזנחה, והנשים לא סלחו לעצמן. מעמדן כמפרנסות עיקריות נוצר בשל התנערות של בני הזוג מחובת הפרנסה, והן סיפרו שניסיונותיהן לדאוג לכלכלת המשפחה לוו לא פעם

בהשפלה ובהתעלמות: 'יש לי חמישה ילדים. כשאני מבקשת ממנו כסף היה אומר 'מי אמר לך להיכנס להיריון? מי ביקש ממך? תגדלי אותם לבד' (ברכה, בת 41, אם לחמישה). הבעלים, אף שבדרך כלל הכנסתם מעבודה גבוהה יותר, לא דאגו להוצאות המחיה והדירור והנשים נאלצו לפרנס את המשפחה בעצמן. 'לא משלם חשמל ומיסים ואני חייבת לעבוד כדי לפרנס. הוא לא היה נותן כסף, או היה משלם קצת. בזמן ריב היה מבקש חזרה והייתי מתעצבנת ואומרת לו 'לא צריכה את הכסף שלך', ואז חייבת לעבוד' (רבקה, בת 35, נשואה, אם לשניים). העידו על כך נשים נוספות:

לא יכולתי לבקש כסף. היה חשבון אחד, הוא היה מנהל את ההוצאות. היה קשה מאד לקחת כסף. לפעמים כשהיה ישן, הייתי לוקחת כסף מהכיס שלו, כי אין ברירה. הפרדנו את החשבון, היה קשה [...] כל הזמן הזכיר שלקחת את הכסף שלו מקרן השתלמות שלי. לא היה נותן לי לישון בגלל זה (רינה, בת 44, נשואה, אם לשבעה).

הילד עובד ולומד, קונה לעצמו בגדים. רצה להפסיק ללמוד ורק לעבוד כדי לעזור, הוא דואג לי אבל אני לא מסכימה, רוצה שימשיך. הוא ילד טוב, תודה לאל, וגם הקטנים. כשהקטנה רוצה שאני אקנה לה דברים ורוצה כמו לחברות, הגדול לוקח אותה לשיחה בחדר ומסביר לה שזה לא אפשרי כרגע וזה קשה וכשיהיה היא תקבל והיא מבינה. כואב לי (דליה, בת 37, פרודה בתהליכי גירושין ואם לארבעה).

מאחר שהמדיניות הציבורית מצמצמת את התמיכה במשפחות בעוני, משמעותה של התנערות הגברים מחובתם כמפרנסים היא היעדרות ארוכת שעות של האימהות מהבית אם יש ביכולתן לעבוד בשכר. במקרים אחרים, כשהן אינן מצליחות לצאת לעבודה, העוני מקצין עוד יותר. בשני המקרים גוברת האשמה האימהית בשל התנאים שבהם גדלים הילדים, והיא כובלת את הנשים נפגעות האלימות כך שהן חשות שאין להן חלופת קיום ריאלית.

## ב. דאגה ומחויבות לעתיד הילדים

דאגה לעתיד הילדים משותפת לאימהות בכל המעמדות, אך במשפחה החיה בעוני היא מעוררת תחושת אשמה רבת פנים. הדאגה לילדים ממוקדת הן בסבלם הרגשי והנפשי והן במחסור החומרי. מסיפורי הנשים עולה כי האשמה שהן חוות בשל כך מחייבת אותן להעדיף ולהמשיך לחיות עם בן הזוג האלים. הן מצפות לעתיד טוב יותר לילדיהן, וציפייה זו עוברת כחוט השני בכל הראיונות. הן מוכנות לויתורים שונים ולקבל על עצמן עבודה נוספת כדי שלילדיהן תובטח ניעות במעלה המדרג החברתי. כך מבטאת זאת רינה, בת 44, נשואה ואם לשבעה ילדים: 'נורא פחדתי שהילדים, בגלל זוגיות קשה, יהיו בדיכאון ועצובים, שלא עושים כלום בחיים. אימא צריכה לקום ולעזור. גם אם הבעל לא טוב, צריך לעשות משהו כדי להציל את המשפחה כדי שהילדים לא ייפגעו'.

המסירות והנכונות לשאת בקשיי החיים בצל האלימות כרוכות בניסיון להעניק לילדים סיכוי לחיים טובים יותר. רחל, בת 31 ואם לשניים, מספרת:

לפעמים, אסיפות הורים בבית הספר יוצאות באותו זמן. אני מתקשרת מראש למורה ומתאמת עם אחת מהן זמן אחר. אני לא מוותרת על הילדים, אני מספיקה הכול. זה לא קשה לי, אני לא מתלוננת. העיקר שיתקדמו, שיגיעו לאן שרוצים וידעו שאני פה בשבילם. אמרתי להם שישאלו אותי אם רוצים עוד קורס וללמוד ולהתקדם, אני, כל מה שיש לי ואני יכולה אני יתאמן. אני אתן הכל מכל הלב, שיגדלו ויבחרו.

לרחל קשה אמנם לספק את כל צורכיהם של ילדיה, אך היא מצהירה שהיא אוגרת כוחות להתמודד עם כל קושי ואתגר כדי שיהיה להם עתיד טוב יותר. מוטיבציה זו היא תמה חוזרת בראיונות, כשהמראיינות מביעות בבירור את מחויבותן לילדים ולקידומם. רגשות האשם של האימהות כלפי הילדים שנחשפו לאלימות מובילים אותן לדמיין את האפשרות שבעתיד יפוצו על הנזק שנגרם להם, והאמירה הנשמעת שוב ושוב היא 'העיקר שיתקדמו'.

### ג. רגשות אשמה בגלל היעדר חיי משפחה 'נורמטיביים'

בראיונות הועלה הקשר בין המוטיבציה לפעולה מצד האימהות לבין האשמה שהן חשות על שמנעו מהילדים את האפשרות לחיות במשפחה 'נורמטיבית'. בשל העוני, הן חשות מנועות מלספק לילדיהן את כל צורכיהם – הרגשיים והחומריים. במילים אחרות, ההחלטה לעזוב מערכת יחסים פוגענית קשה מאד לנשים, כי הן נאלצות לשקול את הביטחון שלהן עצמן וגם את ביטחון ילדיהן, מבחינה כלכלית ומבחינת הרווחה הפסיכולוגית.<sup>52</sup> הקושי של אימהות חסרות משאבים חומריים ונפשיים, לצד הקשיים של ילדיהן החיים בבית אלים, יוצרים אימהות בתנאים קשים.<sup>53</sup>

המראיינות ציינו שהרצון לאפשר לילדים לגדול במשפחה שיש בה שני הורים הוא גורם מרכזי בהחלטתן להישאר במערכת הפוגענית. דוגמה לכך מביאה אור, בת 42, גרושה ואם לשלושה, מהם שניים מעל גיל 12:

עכשיו הוא [הבעל] נמצא בבית כלא. הרבה דברים עברתי והייתי שותקת ולא אומרת כלום בשביל לגדל את הילדים שלי. עברתי חוויות קשות. ראיתי כבר שזה לא הדרך [...] אמרתי, העיקר שלא לקח את החיים. סירבתי ללכת

52 Amber Peterson, 'Wisconsin's Safe at Home Program Helps Victims Leave Abusive Relationships', *Wisconsin Family Law*, Vol. 37, No. 2 (2020), pp. 25-26

53 Ana Rosser-Limiñana, Raquel Suriá-Martínez, and Miguel Ángel Mateo-Pérez, 'Children Exposed to Intimate Partner Violence: Associational Among Battered Mothers' Partner Parenting Competences and Children's Behavior', *International Journal of Environmental Research and Public Health*, Vol. 17, No. 4 (2020), p. 1134

למשטרה ולבית חולים ולמקלט כי הילדים שלי צריכים לסיים לימודים.  
לא עוזבת אותם, הם החיים שלי.

הנשים מבטאות תחושת אשמה בשל המועקה הנגרמת לילדים – הן בגלל החשיפה לאלימות הפוגעת בביטחונם העצמי, כבריאותם הנפשית ובתפקודם,<sup>54</sup> והן בשל האפשרות שתלונה שלהן נגד בן הזוג ועזיבת הבית יצרו ריחוק מהאב ופגיעה בילדים. לדעתן, הרחקת האב פוגעת במסגרת המשפחתית ומונעת מהילדים גישה לדמות משמעותית בחייהם. הן לכודות בין הרצון לספק לילדים מסגרת משפחתית מלאה לבין הצורך להשתחרר מהאלימות, צורך שהוא גם אישי שלהן וגם נובע מהדאגה לילדים. המודעות למחיר של חשיפת האלימות מונעת מהן לעזוב, וסביר להניח שגם מנשים רבות אחרות.

מכאן, שבניגוד להבלטה המקובלת של אפיונים תרבותיים מסורתיים כמי שמאלצים נשים להישאר במסגרת פוגענית, למעשה הקשר לילדים והדאגה לעתידם הם חסם להיחלצות ממנה. לצד החשש מפירוק אפשרי של המשפחה וממניעת דמות אב, יש לאימהות גם רגשות אשמה בגלל הרחקת הילדים ממסגרת החיים המוכרת שלהם – משפחה, בית ספר וחברים, והרעת מצבם הכלכלי אם יחליטו לעזוב. סוגיה חשובה זו זוכה להבלטה ולהרחבה בראיונות עם הנשים.

#### ד. התלבטויות ביחס לפרידה מבן הזוג האלים

כאמור, לצד החשש מפגיעה רגשית בילדים בעקבות הפרידה, גם הפגיעה החומרית מציבה איום ממשי על האימהות נפגעות האלימות. הן בוחנות את המשמעויות האפשריות של החמרת העוני הצפויה עם העזיבה, והחשש מכך שלא יצליחו להשיג דיור בטוח הוא חסם מרכזי בקביעת צעדיהן. הפחד מפן זה של העוני עולה מדבריה של טלי (בת 39, נשואה, אם לשמונה):

באתיופיה כשמתגרשים אין בעיה. פה יש בעיה, אין בית לשניים. אין מספיק בשביל להתגרש. באתיופיה זה קל, חוזרים לגור עם המשפחה, יש בית. אפשר גם לקנות בית. זה בית קטן וזה קשה לקנות בית. אם מתגרשים, קשה לקנות בית לגור בו בגלל הכסף.

שרה בת ה-30, פרודה ואם לארבעה שניסטה לעזוב את ביתה בגלל אלימות של בן זוגה, מתארת באופן דומה את הקושי הכלכלי:

גרתי תשעה חודשים אצל אחותי בצפיפות נוראית. בחדר אחד עם שלושה ילדים ולא הייתה לי הכנסה. הבעל לא עזר בשקל והדודה שלו היא שנתנה

54 קרני קריגל ועדינה הופנונג-אסולין, 'ילדים בצל אלימות בני זוג: כיצד אימהות מתארות את הפגיעות של ילדיהן?' *חברה ורווחה*, מב, 2 (2022), עמ' 195–216 (להלן: קריגל והופנונג-אסולין, כיצד אימהות מתארות).

לנו אוכל. חיפשתי עבודה ומצאתי, ואז הצלחתי לשכור דירה [...] כבר שנתיים וחודשיים אני גרה בשכירות עם ארבעת הילדים. הוא לא מסכים לעזור. הוא גר בבית [המשותף] לבד ולא מפנה לנו את הדירה. הוא לא עוזר כלכלית וממשיך לגור בבית המשותף שלנו.

מצוקת הדיור היא חלק מתמונה רחבה יותר של מחיר העוני הצפוי למי שתעזוב את הבית, במיוחד בשל סירובם של בני הזוג לתמוך בכלכלת הילדים. לדברי הנשים – הגירושין כרוכים בויתורים רבים ומחריפים את העוני, משום שהן נאלצות לוותר על רכוש ועל מקורות כספיים. הן מבהירות כי לפני הגירושין סיפקו הבעלים מעט מצורכי הקיום של המשפחה, אך עם התפרקות התא המשפחתי נפסקה התמיכה לחלוטין, העול הוטל על כתפיהן בלבד והן מתקשות לשאתו. כך הופך המצב הכלכלי למשוכה נוספת שעליהן לצלוח בדרכן אל העצמאות ואל הביטחון.

לעוני יש אפוא השפעה רבת פנים על האישה החווה אלימות. מחד גיסא, הקושי הכלכלי מנציח את תלותה בגבר וכובל אותה למערכת יחסים קשה, ומאידך גיסא – החשש מהעוני הצפוי לאחר הפרידה מונע ממנה לצאת ממעגל האלימות והיא עלולה להרגיש שהשתיקה עדיפה. מכאן, שהסתרת האלימות אינה רק תוצר של בושה או של נורמות חברתיות, אלא מנגנון הישרדות: העוני הוא מחיר נוסף שהנשים נאלצות לשלם על החשיפה, ולכן הוא גורם השתקה נוסף.

## הפתרונות המוצעים לנשים הסובלות מאלימות

גורם נוסף שבגללו נשים נשארות במערכת זוגית אלימה הוא הפתרונות המוצעים להן, שאינם מותאמים לצורכי הילדים.

### א. מוסד השמגלות

בקהילה האתיופית מקובל להפנות את הנשים נפגעות האלימות למוסד השמגלות – זקני העדה. אף שמוסד זה נועד לגישור ולפישור המחייבים ויתורים, היחס כלפיו מצד נפגעות האלימות ביקורתי, וממוקד בחוסר ההוגנות של הוויתורים הנדרשים מהן. ההפניה אליו מעידה לכאורה על רגישות תרבותית ועל הכרת החברה האתיופית, ואכן – במקרים של אלימות במשפחות מהקהילה האתיופית, עובדות הרווחה הפנו לא פעם את הזוגות לגישור אצל השמגלות. אך נראה כי החיבור של מוסד הגישור הזה למסורות פטריארכליות קהילתיות תורם להחמרת האלימות כלפי נשים, ואף מעצב את תודעתן: הן מרגישות שעליהן לסבול למען 'שלום בית', 'שלמות המשפחה' ו'כבוד המשפחה'. בפועל, הפנייתן למוסד הנטוע במסורות פטריארכליות עלולה להעמיק את הפגיעה בהן ובילדיהן. ההליך הוא פומבי וגורם לתיוג שלילי של הילדים ומשפחותיהם, והוא נכפה עליהם על ידי בן הזוג האלים. דבריה של טלי (בת 39, נשואה, אם לשמונה) ממחישים זאת:

אני לא פניתי לשמגלות, אך הוא [הבעל] כן פנה כל פעם שיש פיצוץ בינינו, וגם אלה השמגלות של השכונה. אני לא רואה בהם כעוזרים ולא כל כך הייתי רוצה שיתערבו לי, אבל כן נכנסים, כי הבעל מעדיף לערב אותם. אשתו לשעבר הגיעה מאתיופיה עם עוד ילד שנשאר שם. הוא התנהג מאד מוזר ונעלם מהבית. הוא חזר הביתה אחרי חודש וחצי או יותר, חזר עם אנשים מהמשפחה שלו שאמר שהם שמגלות. שהתחננו שאסכים לו לחזור. אמרו לי לא לשאול לאן הלך ואיפה היה, הוא כבר מתנצל ולא צריך לשאול.

הנשים סיפרו שלא פעם הבעל פונה לשמגלות מקרב בני משפחתו, אף שלא אמור להיות להם קשר משפחתי לצד כלשהו. הן סירבו לשתף פעולה, אך היו נתונות ללחץ קשה מצד בני המשפחה והקהילה, משום שדחייה של ניסיונות גישור נחשבת למרדנות. בנוסף, השמגלות אמורים לנהל משא ומתן ולפעול ביעילות, אך לדברי הנשים לא נערכו פגישות מסודרות והמצב לאשורו לא היה ברור. נראה שהכשרת השמגלות, אם קיבלו כזאת, לא הגשימה את יעדיה, ולרוב לא נוצר מיזוג בין השיטות המסורתיות לידע ולכלים המודרניים.<sup>55</sup> גם הראיונות הצביעו על אוזלת היד של השמגלות: 'לפני שלוש שנים [עברנו תהליך גישור ביוזמת הבעל] אבל זה לא עזר, זה קרה עוד פעם, המריבות והקנאה והאלימות' (דליה). לדברי דליה, הגישור בהנחיית השמגלות לא היה פתרון אמיתי: הוא לא שינה את אופי היחסים אלא רק הפסיק את האלימות לזמן קצר. השימוש בהם מערפל את הגבולות שבין שימור האלימות והצדקתה לבין טיפול בה ומניעתה, באמצעות שעתוק של מבנה קהילתי המבוסס על סמכות גברית ואינו שולל מהותית את האלימות. מכאן, שהפניית הנשים הנפגעות לשמגלות היא למעשה דחיית הטיפול ומתן לגיטימציה להמשך החשיפה שלהן ושל ילדיהן לאלימות.

נראה ששניית הרשויות לטפח את המוסדות המסורתיים משרתת את המבנה הבירוקרטי, המעביר בכך חלק מהעומס ומהאחריות שלו אל גורמים אחרים. בסיכומי של דבר גילו המרואיינות, בעיקר הצעירות שבהן (בנות 30-40), התנגדות עזה למוסד השמגלות: 'באתי בהחלטה ברורה, אמרתי שאני לא מוכנה אפילו לשמוע על זה. אין מצב' (מיכל, בת 38, אם לשלושה). הן הבינו שהגברים יוצאים מרוצים מהגישור ואילו הן נדרשות להיות סלחניות, כנועות וצייתניות. הן הבחינו שבמקרים מסוימים הן מואשמות בהיותן 'מודרניות או חצופות מדי', ושכסוף התהליך הגבר חוזר הביתה ואיתו האלימות. ההליך המסורתי הופך את האלימות במשפחה לפומבית, והילדים משלמים מחיר גבוה של ביוש חברתי בעוד שהאלימות נפסקת רק באופן זמני.

הנשים הנתונות לאלימות של בני זוג מודעות למחיר החשיפה ולתגובה הצפויה של סביבתן ומשפחתן. הן מתארות כעס וכאב לנוכח תגובת הקהילה והמשפחה, לעיתים עד כדי רצון להתנתק מהקהילה גם במחיר כלכלי או משפחתי כבד: 'לא רציתי לגור בדירה

של עמידר כי זה ליד הבית של אחותו' (רינה). בהמשך הריאיון היא סיפרה שאחרי המעבר הייתה מרוצה ממגוריה בסביבה שאין בה אנשים מהקהילה, וכי היעדרה של הקהילה חסך ממנה את החשיפה והבושה:

אין אתיופים בסביבה, הם לא יודעים על מה שעברתי. אני מרוצה שאין אתיופים בסביבה. יש שקט. הסיבה שיצאנו מרמת אליהו זה כי יש יותר מדי אתיופים וקשה להיות ישראלים בארץ. ככל שנהיה בסביבה רק אתיופית, לא נוכל להתקדם [...] השכונה בעצם, כמה שתהיה טובה זה גם נזק.

רינה ציינה שהיא ונשים במצבה מעוניינות 'להיות ישראלים', 'להתקדם'. היא דוחה את הערכים המסורתיים שהקהילה מבקשת לשמר, או את חלקם, אבל משום כך אינה יכולה להיעזר בקהילה שאמורה הייתה לשמש לה מקור לתמיכה וקבלה. מצב זה סותר את ההנחה המקובלת של מוסדות המדינה, שבני הקהילה יעדיפו להתגורר בסמיכות זה לזה ויצרו לעצמם רשת של תמיכה חברתית וקהילתית. מסתבר שהנחה זו, המבוססת על גישה רב-תרבותית ומפגינה לכאורה רגישות, אינה נכונה לפחות בחלק מהמקרים. יש שהקהילה אינה נוהגת כמערכת תומכת אלא דווקא כמערכת מדכאת.

## ב. יציאה למקלט לנפגעות אלימות במשפחה

גם היציאה למקלט כזה – פתרון נוסף שמציעה המדינה לנפגעות האלימות – היא בעייתית ואינה מותאמת לנשים עם ילדים, בייחוד לא כאלה מעל גיל 12. גם ילדים קטנים יותר נאלצים להתנתק ממסגרות החינוך שלהם ולהתרחק מסביבתם החברתית, מה שמחזק את דחייתם החברתית עד כדי נידוי. מדובר במחיר גבוה מאד בסביבה שבה יש לחיים הקהילתיים מקום מרכזי. הילדים שהוצאו למקלט מנושלים מביטם ומשגרת חייהם, ועל פי רוב נותרים ללא מערכת תמיכה כלשהי.

ביקשתי ללכת למקום [מקלט] חדש ובאמת הלכתי לשם, הייתי שלושה ימים אבל הילדים השתגעו שם ולא אהבו את האוכל וגם המקום – סגור צפוף ועמוס [...] הלכתי ביום שבת הביתה (חתמתי ויצאתי) הגעתי לבית של אמא שלי (יעל, בת 38, נשואה בשנית ואם לשישה).

הילדים סובלים הן מהניתוק מסביבת המגורים, מבתי הספר, מהחינוך הבלתי פורמלי (חוגים למיניהם) ומחבריהם, והן מהתנאים במקלט עצמו. לכן האימהות ניצבות בפני החלטה מורכבת: היציאה למקלט עשויה להרחיקן – זמנית לפחות – ממצויאות חיים מדכאת ומסכנת, אך הן חוששות שמהלך כזה יסכן את ילדיהן בגלל פירוק המסגרת המשפחתית והרעת המצב הכלכלי. המחויבות האימהית כלפי כל אחד מהילדים משמעה סבך של שיקולים המעכבים את החלטתן של האימהות להגן על עצמן או להימלט.

היציאה למקלט, שהרשויות רואות בה פתרון להפסקת האלימות, מנתקת את הנפגעת ממקום עבודתה. משום כך חוששות האימהות לעבור לשם, שהרי מדובר באובדן מקור

הפרנסה – מחיר גבוה שהעוני גובה מהן ומהילדים. ההשלכה הקשה ביותר של היציאה למקלט נעוצה בעובדה שעם השלמת תקופת השהייה בו, האישה לא תוכל לעבור למקום מגורים מוגן, שכן הרשויות אינן מציעות לה פתרון דיוור. היא והילדים מוחזרים לבית שבו מתגורר בן הזוג האלים, וכולם חוזרים לשגרת חיים טראומטית. לכן, בהחלטה שלא לצאת מהבית שומרת האם שורדת האלימות על נפשם של ילדיה. אך גם כשהיא מצליחה לצאת אתם מהבית מדובר בהתארגנות יקרה העלולה להחמיר את מצבה הרגשי והכלכלי של המשפחה, בין היתר בשל סירובו של בן הזוג לשלם מזונות. במילים אחרות, האימהות תופסות את עצמן כאחריות לרווחה הנפשית והרגשית של ילדיהן, וכדי למלא את תפקיד 'האם הטובה' כפי שהוא נתפס בעיניהן הן מוכנות להקריב את ביטחונן ולהישאר בבית. התלות הכלכלית של נשים בבני זוגן, בשל האלימות הכלכלית הננקטת כלפיהן והשליטה שלהם בכסף, מעוררות חשש לסיכויי השיקום שלהן עם החזרה מהמקלט, שכן אין להן חיסכון כלשהו. החשש מתעצם בגלל היעדר פתרון ארוך טווח לסוגיית המגורים אחרי היציאה מהמקלט, ולכן הוא מצטייר כסכנה. מדברי הנשים ניתן להבין שהיציאה מהבית נתפסת בקהילתן כוויתור על הרכוש, על המקורות הכספיים ועל משאבים שונים, וכמחריפה את העוני. מבחינת הדאגה לילדים, חששן מהחמרת המצב הכלכלי עם היציאה למקלט נובע מהעובדה שבעת השהייה שם הן אינן זכאיות לקצבה, ולפיכך נותרות ללא מקור הכנסה בעת שחובותיהן (למשכנתה, לדוגמה) הולכים ומצטברים. רוב המרואיינות, שהיו משולבות בשוק העבודה לפני כניסתן למקלט, הועסקו בעבודות מזדמנות, במשרות חלקיות ששכרן נמוך, ללא יכולת התפתחות מקצועית וללא תנאים סוציאליים. גם הצעת החוק לשמירת מקום העבודה של האישה ולמניעת פיטוריה במשך 150 יום מחזרתה לעבודה אינה מעניקה להן ביטחון ואינה מעודדת אותן להיענות לפתרון המקלט. דו"חות המדינה בעניין יחסה לשורדות אלימות במשפחה חושפים את העובדה שהטיפול בהן הוא חלקי ולא מספק. אדלמן בחנה את הנסיבות חברתיות, הכלכליות והמשפחתיות של שורדת אלימות של בן זוג, ואת המדיניות בישראל ביחס אליהן, ומראה שהמדינה אינה פועלת מספיק למלא את מחויבותה להגן עליהן, וכי היציאה למקלט כ'נתיב הראוי' נתפסת כזרוע שלה להמשך הדיכוי של נשים.<sup>56</sup>

במציאות זו, אין פלא ששורדות אלימות של בן זוג נרתעות מיציאה מהבית בגלל החשש מהעוני הצפוי להן ולילדיהן.<sup>57</sup> ייתכן כי שימור המציאות האלימה נובע לא רק מבושה או מנורמות חברתיות, אלא מהתנהלות רציונלית. מצבן שונה ממצבן של שורדות אלימות

56 Madelaine Adelman, *Battering States: The Politics of Domestic Violence in Israel*, Nashville 2017

57 Adrienne E. Adams et al., 'The Revised Scale of Economic Abuse (SEA2): Development and Initial Psychometric Testing of an Updated Measure of Economic Abuse in Intimate Relationships', *Psychology of Violence*, Vol. 10, No. 3 (2020), pp. 268-278

אחרות, והוא חמור יותר משום שמעמדה הכלכלי של הקהילה האתיופית נמוך בהשוואה לזה של החברה הכללית.

## דיון

יחסם של רבים מצעירי קהילת יוצאי אתיופיה לנשים שונה מזה של הוריהם. ואמנם, נשים רבות מצליחות להשתלב בעולם העבודה, והדיווחים על אלימות במשפחות הקהילה הולכים ומתמעטים. אך עם זאת, ולצד ההשתלבות בחברה הישראלית, דיווחים מלמדים כי נשים יוצאות אתיופיה כן פונות לעזרת המרכזים למניעת אלימות ומבקשות עזרה מול יחסים אלימים. מאמר זה בחן את האפשרות שנפגעות אלימות של בן זוג מהקהילה, החיות בעוני, אינן נפרדות מבן הזוג בגלל חששות כלכליים ורגשיים.

תהליך העזיבה מורכב ומותנה בגורמים רבים – אישיים (כמו למשל מצבה הרגשי והכלכלי של האישה) ובין-אישיים (למשל תמיכת המשפחה, צרכי הילדים וביטחונם), תמיכת הקהילה, וגורמים חברתיים-תרבותיים (למשל קיומם של שירותי תמיכה לקורבנות אלימות, אמונות תרבותיות בעניין מגדר ותפקידים מגדריים, ומסורת דתית).<sup>58</sup> הכנה של גורמים אלה עשויה להשפיע על אישה השוקלת לצאת ממערכת יחסים פוגענית, משום שהעזיבה היא תהליך שמתחיל לפני ההחלטה הסופית ונמשך אחריה. כשאשה פונה לעזרה, חשוב שתכנון ההתערבות והליווי אחרי הפרידה יתחשב בגורמים השונים.

מחויבותן של נשים אלה לילדיהן, ותפיסתן את העוני כגורם העלול להקשות על הילדים בהווה ולפגוע בסיכוייהם בעתיד, מגבירות את נטייתן שלא להיפרד. בנוסף לכך, הן חוששות שפרידה תפגע בדימוי המשפחה בקהילה ותמנע את הקשר בין האב לילדים עד כדי יצירת חסך רגשי בחייהם.

הניתוח שהצגתי העלה כי האימהות שהשתתפו במחקר חוו תחושת אשמה חזקה בשל היעדרן מהבית. תעסוקתן לא אפשרה להן להיות האימהות שהיו רוצות להיות, והדאגה לפרנסה, שהרחיקה אותן מהבית, פגעה לדעתן בילדיהן שהופקרו ללא השגחת מבוגר. נוכחותן של אב בבית בעת היעדרן של האימהות, גם אם תפקודו לקוי, משנה את התמונה: הילדים אינם לבד, ויש מי ששומר עליהם. לדעת האימהות, פרידה מאבות שהם בני זוג אלימים מסכנת את התרומה המינימלית שלהם למשפחה, ובתנאי עוני מצב זה הוא קריטי. האב הנוכח – או המפרנס בקושי – בכל זאת תורם בעיניהן יותר לעומת ההתנערות ומניעת התמיכה העלולות לבוא בעקבות פרידה ממנו. הנשים עלולות גם לאבד את האפשרות לזכות במשאבי התמיכה הקהילתיים המוקצים למשפחות החיות בעוני. הן תיארו את המלכוד שלהן בין הצורך להגן על עצמן מאלימות לבין הרצון להיות אימהות אחראיות המבטיחות את סיכויי הילדים לגדול במסגרת משפחתית שלמה. מתברר שהאימהות חוששות שפרידה מבן

Veronica R. Barrios et al., 'Future Directions in Intimate Partner Violence Research: An Intersectionality Framework for Analyzing Women's Processes of Leaving Abusive Relationships', *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 36, No. 23-24 (2021) 58

הזוג האלים והתרחקות למרחב גיאוגרפי אחר יגבו מחיר גבוה מהילדים שינותקו ממסגרות החינוך, מהחברים ומהקהילה. בשל משאביהן הדלים אין ביכולתן להשיג מקום מגורים הולם עם המעבר לאזור אחר, והחשש להותיר את הילדים ללא מקום מגורים ראוי מחזק גם הוא את ההעדפה להישאר עם בן הזוג האלים.

אימהות החיות בעוני והאימהות שהשתתפו במחקר מייחסות חשיבות מרכזית למכובדות בעיני הקהילה. חשיפת האלימות בפומבי, אם בהכרזה על פרידה ובהתרחקות מבן הזוג האלים, ואם בפנייה למוסד הקהילתי של השמגלות, משמעותה גזילת הכבוד מהילדים ופגיעה בשמם.

מהניתוח עלה כי נשים שוקלות באופן ענייני את אפשרות הפרידה, אך תפיסותיהן האימהות ואחריותן לילדים דוחפות אותן להחליט נגדה. זאת, בניגוד להנחה הרווחת כי נשים נשארות במסגרת האלימה בגלל נורמות חברתיות-תרבותיות השוללות פרידה. במחקר זה הראיתי כי האחריות האימהית והחשש מעוני, לצד מדיניות ציבורית שאינה מציעה פתרונות המאפשרים עזיבה, הם הגורמים המרכזיים בעיצוב ההחלטה, ולא דווקא הגורם התרבותי. לגורמים אלה חוברים, כאמור, קשיי תעסוקה שאיתם מתמודדות נשים בכלל ונפגעות אלימות בפרט. כל אלה באים על רקע מדיניות נאו-ליברלית של הפרטת שירותי המדינה והעברת האחריות לגופים פרטיים, המציבה את הנשים בעמדת נחיתות מובהקת. החסמים שעלו במחקר מאפיינים את חייהן של נפגעות אלימות של בן זוג בחברה הכללית, והם נכונים במיוחד לנשים מהגרות ולנשים מקבוצות מיעוט.

לסיכום, המחקר מראה באופן ברור כי חלק מהחסמים הבולטים ליציאה ממסגרת אלימה הם תחושת אימהות עמוקה ודאגה של הנשים לילדיהם ולגורלם, וכן תחושת אשמה בגלל החשש מפגיעה פיזית, נפשית וכלכלית בילדים.<sup>59</sup> ציפיות הנשים מושפעות מנסיבות חייהן ומההקשרים החברתיים והכלכליים שלהן, אך לשם הגשמתן נדרשת התערבות חברתית וכלכלית שתרחיב את הזדמנויות התעסוקה שלהן ותציע להן עבודות הגונות ומתגמלות. אלה יגדילו את המשאבים הלא פורמליים העומדים לרשותן, ויפתחו לילדיהן אפשרויות לחיים טובים יותר.

כאמור, החסם של האימהות המושרשת חובר לחסם הכלכלי של המציאות הקשה והפחד מעוני. משתתפות המחקר דיווחו כי השוליות הכלכלית של קהילותיהן, לצד המשך הנשיאה בנטל הוצאות הבית, היו שיקולים חשובים בהחלטתן להישאר עם בן הזוג האלים. מתברר גם שהקצבאות שמעניקה המדינה אינן נתמכות במנגנון בקרה המבטיח לאישה קיום בכבוד: השוליות הרב-ממדית במעגלי החיים השונים, הנובעת מהשתייכות למגדר מסוים, למעמד חברתי וכלכלי נמוך ולקבוצה אתנית מודרת, מצטלבת עם השפעותיה הישירות והעקיפות של האלימות ומעצימה את הקושי של יוצאות אתיופיה נפגעות אלימות ושל

59 עינת לביא, 'עבודת care כמעצבת תפיסת צרכים כלכליים אצל אימהות החיות בעוני', בתוך: רונה ברייר-גארכ וא' (עורכות), קפיטליזם ומגדר: סוגיות פמיניסטיות בתרבות השוק, רעננה 2017, עמ' 249-263.

אימהות לילדים לפתח עצמאות כלכלית. חששן של הנשים מכך שחסך ועוני יהיו מנת חלקם של ילדיהן ושהמציאות הקשה תועתק לדור הבא, מעצב את החלטתן. נסיבות חייהן והמפגש שלהן עם הרשויות ממחישים כי מוסדות חברתיים כמו משפחה, רווחה וכלכלה ממלאים תפקיד מכריע בשעתוק החברתי ומשפיעים על עיצוב הסיכויים וההזדמנויות של נשים שורדות אלימות ושל ילדיהן.

יש לזכור כאן את נטייתו של שדה המחקר ל'תרבותיות יתר' בניתוח,<sup>60</sup> נטייה שתיארה אנתיאס<sup>61</sup> ושהובילה לזניחת היבטים מהותיים הנדרשים להבנת מכלול חייהן של המתמודדות עם אלימות. אוסיף גם כי יוצאות אתיפיה נפגעות האלימות מתמודדות עם אותם קשיים שאיתם מתמודדות נפגעות אלימות אחרות, אך קשייהן נחווים באווירה של יחס גזעני המחזק את רצונן להמשיך ולהסתיר את האלימות כדי למנוע היווצרות של תדמית שלילית לקהילתן.<sup>62</sup> הגזענות, שעדיין פושה בחברה הישראלית ובין מקבלי ההחלטות, משפיעה – גם אם בבלי דעת – על גיבוש המדיניות הציבורית ועל מנגנון המיון והסינון החברתי, ומשתתפת בארגון יחסי הכוח בחברה. נובע ממנה גם תיוג החברה האתיפית ותפיסת האלימות שבה, בייחוד נגד נשים, כנורמה שרירותית רווחת וכמסורת טבעית. תפיסה זו מאפשרת למחזיקים בה לשמר את המונופול על הכוח ומונעת עיצוב של דרכי טיפול מתאימות.<sup>63</sup>

## השלכות יישומיות

מחקרים מלמדים על דפוסי העסקה אופייניים לנשים שורדות אלימות של בני זוג: הן משתכרות פחות מנשים אחרות, עובדות לרוב במשרה חלקית ופחות שבועות בשנה, שלא מרצונן, וסיכוייהן לחוות תקופות של אבטלה רבים יותר משל נשים שאינן שורדות אלימות של בן זוג.<sup>64</sup> הציפיות והשאיפות של האימהות שבתוכן הן חלק בלתי נפרד מההקשרים החברתיים והכלכליים, אך האפשרויות למימושן מוגבלות כאמור, שכן הן יכולות להיעזר רק במשאבים העומדים לרשותן. משום כך נדרשת התערבות חברתית וכלכלית שתסייע להן להפוך את הזדמנויות התעסוקה שלהן להוגנות ומתגמלות, ותרחיב את האפשרויות העומדות בפני ילדיהן. חשוב להציע לנפגעות האלימות הכשרה מתאימה ותנאי העסקה

60 סער, תרבותיות.

61 Floya Anthias, 'Thinking Through the Lens of Translocational Positionality: An Intersectionality Frame for Understanding Identity and Belonging', *Translocations: Migration and Social Change*, Vol. 4, No. 1 (2008), pp. 5-20

62 Michael Runner, Steve Novick, and Miekko Yoshihama, *Intimate Partner Violence in Immigrant and Refugee Communities: Challenges, Promising Practices and Recommendations*, Princeton, NJ 2009

63 יוסי דהאן, תיאוריות של צדק חברתי, תל אביב 2007.

64 Rachel Kimerling et al., 'Unemployment Among Women: Examining the Relationship of Physical and Psychological Intimate Partner Violence and Posttraumatic Stress Disorder', *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 24, No. 3 (2009), pp. 450-463

ראויים, כדי שלא יחששו לצאת מבית אלים בגלל אובדן פרנסה וחוסר יציבות כלכלית. ראוי גם לחשוף אותן לחוקי העבודה ולזכויותיהן, ולהציע להן פתרונות דיור שיגנו עליהן אך לא יחייבו אותן להתנתק מקהילתן ולהתבייש ממנה. בהקשר זה, קרני קריגל ועינת פלד<sup>65</sup> מציעות לבנות תוכנית התערבות לקידום עצמאותן הכלכלית של נפגעות אלימות, המושתתת על עקרונות פעולה המתאימים למאפייני החברה הישראלית. לצד ההתמקדות בפן התעסוקתי, נודעת חשיבות רבה גם להכרת הממסד בילדים כ'נפגעי אלימות בני זוג',<sup>66</sup> ולמתן מענים כמו סבסוד מסגרות חינוכיות, טיפול ותמיכה רגשית. כדי שנשים יתפנו להכשרה ולהתפתחות מקצועית עליהן להיות בטוחות שילדיהן נמצאים במסגרות מוגנות כמו צהרון ומועדוניות עד לשעות אחר הצהריים, מסגרות שבהן הם מקבלים מזון, עזרה בלימודים ותמיכה רגשית. כל אלה יאפשרו להן ליהנות מרצף תעסוקתי ומביטחון כלכלי, ויסייע לנפגעות האלימות שבהן לצאת למסע לקראת חיים ללא אלימות. בנוסף להתערבות תומכת, המתחשבת באינדיבידואליות של הנשים ובתמהיל הגורמים המקשים עליהן לעזוב את הבית, עשויים גם גורמים חיצוניים אחרים כמו משפחה, חברים, שכנים או חברי קהילה ללוותן בשלב ההחלטה לעזוב, ואחריה. אנשי מקצוע עשויים לתכנן התערבויות שישפרו את בריאותן ורווחתן בכל שלב של תהליך העזיבה, או כשהן נמצאות במערכת יחסים אינטימית מתעללת.

65 קרני קריגל ועינת פלד, 'הנתיב המוביל מתלות לעצמאות כלכלית בקרב נשים נפגעות אלימות בן זוג: רקע תיאורטי, חסמים ועקרונות פעולה', ביטחון סוציאלי, 99 (2016), עמ' 63–93.

66 קריגל והופנונג-אסולין, כיצד אימהות מתארות.